

יעל זילברשטיין-ברזידה

מנהלת יחידת טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

תמר רביב

ראש אגף מגוון ביולוגי ושטחים פתוחים, המשרד להגנת הסביבה

עמיר בלבן

מנהל תחום טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

רעות ברגר-טל

אקולוגית מחוז דרום, המשרד להגנת הסביבה

ציטוט מומלץ

זילברשטיין-ברזידה י, רביב ת, בלבן ע וברגר-טל ר. 2024. שיקום טבע, שטחים פתוחים וקהילות בחבל תקומה. אקולוגיה וסביבה 15(1).

גבעת הכורכר בשדרות, המכונה גם גבעת השרקרקים. 'פארק גבעות הכורכר' בצפון-מערב שדרות מוצע להיות חלק מרשת אתרי טבע עירוניים קהילתיים בעיר | באדיבות יחידת טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

שיקום טבע, שטחים פתוחים וקהילות בחבל תקומה

גיליון אביב 2024 / כרך 15(1) / שיקום ופיתוח בר-קיימא של הנגב

בקצרה

המערכי

הנגב המערבי הוא מרחב פתוח שמושגת על מרקם שטחים פתוחים טבעיים, חקלאיים ומיוערים, שמספקים בתי גידול ייחודיים למגוון בעלי חיים וצמחים. פסיפס זה הוא מקור משיכה מרכזי למגורים באזור. הטבע בנגב המערבי מהווה את הבסיס לאיכות החיים של התושבים, והוא אחד המנועים הכלכליים של המרחב. בעקבות מתקפת החמאס בשבעה באוקטובר 2023 והפעילות הצבאית האינטנסיבית במרחב נגרמה פגיעה משמעותית בטבע בנגב המערבי. יש חשיבות מרבית לשיקום אתרי הטבע והשטחים פתוחים שנפגעו במלחמה, באמצעות מנהלת תקומה, משרדי הממשלה, ארגוני סביבה, אנשי מקצוע העוסקים בשיקום אקולוגי, והקהילות באזור. השיקום האקולוגי יאפשר לשמור על המגוון הביולוגי המיוחד של האזור, להשיב את כוח המשיכה שלו וליצור חוסן חברתי וקהילתי. שיקום השטחים שנפגעו וחיזוק התשתיות הטבעיות יהוו בסיס לפעילויות חינוך וטיילות, לצד זיכרון והנצחה. פעולות השיקום יבוצעו מתוך חשיבה של פיתוח כלכלי בר-קיימא לאזור ותוך שיתוף הדוק עם הקהילות העירוניות והכפריות וכן עם הגופים מנהלי השטח, כגון רשות הטבע והגנים וקק"ל.

דודא רפואי (*Mandragora autumnalis*) על רקע בתי כפר עזה | באדיבות יחידת טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

בחודשים האחרונים גיבש המשרד להגנת הסביבה, יחד עם החברה להגנת הטבע, **מתווה לשיקום טבע וקהילות בחבל תקומה** הכולל סל פרויקטים מגוון. הכנת המתווה החלה במיפוי ראשוני של מעל ל-7,000 דונם של שטחים פתוחים פגועים בחבל תקומה, הכוללים שמורות טבע, גנים לאומיים ושטחים פתוחים לא מוגנים בתחום המועצות האזוריות (המיפוי לא כלל שטחים חקלאיים ויערות בניהול קק"ל). המיפוי הוא הבסיס להכנת תוכניות לשיקום אקולוגי. נוסף על כך, המתווה מציע פרויקטים חדשניים לחיזוק ולהעצמה של התשתיות הטבעיות בחבל תקומה, דוגמת שבילי טיילות (כמו שביל חוצה הנגב המערבי ושבילים קהילתיים), רשת אתרי צפרות, רשת אתרי טבע עירוניים וקהילתיים בערים ואתרי טבע ביישובים הכפריים, הקמת מרכזי טבע ומרכזי הכשרה קהילתיים לעוסקים במלאכת שיקום הטבע ומערך דרכי נוף. המתווה עתיד לסייע למנהלת תקומה שהוקמה מתוקף החלטת ממשלה מס' 980 לשיקום ולפיתוח של חבל התקומה ואוכלוסייתו.

התשתיות הטבעיות בנגב המערבי כוללות מגוון שטחים פתוחים טבעיים, רצופים ובלתי מופרים, ובכלל זה שמורות טבע וגנים לאומיים מוכרזים, יערות, נחלים ושטחים פתוחים. סקרי טבע ונוף שנערכו באזור בעבר, כגון סקר צפון הנגב בדגש שטחי הלס, סקר במועצה אזורית אשכול, סקר יערות בארי וסקר במרחב נחל שקמה^[1,2], מצאו כי **האזור מאופיין במגוון מערכות אקולוגיות רגישות**, כמו אלה של מישורי הלס, אדמות כורכר, חולות מישור החוף, בתות ספר, נחלים, בריכות חורף ועוד. בפסיפס השטחים הפתוחים של הנגב המערבי נכללים גם שטחים חקלאיים נרחבים, והוא כולל גם מסדרונות אקולוגיים חשובים ביותר, חלק מהם ארציים, שרציפותם חיונית לבעלי החיים ולהמשך קיום מערכות אקולוגיות.

מינים פולשים בשטח טבעי בכפר עזה לצד צמחי בר מקומיים. מוצע לפתח את גבעת הלס כאתר טבע מקומי המקדם חוסן קהילתי. באתר ימוגרו מינים פולשים, ויוצבו שילוט ופינוי ישיבה, כחלק מרשת אתרי טבע כפריים קהילתיים בקהילות הקיבוצים והמושבים בחבל תקומה | באדיבות יחידת טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

לצד ההשפעות הרבות של המלחמה, עוצמת הנזק לטבע תלויה בסוג ובמשך של הפעילות הצבאית בשטח, כגון

הרחבה ופתיחה של צירים, תנועת כלי רכב כבדים, תפיסת שטח לצורך פעילות צבאית, חישוף הצומח, הקמת תשתיות ותאורה, פסולת מסוגים שונים, הקמת מחסומים וגידור, שינוי הניקוז, וכן מערומי מסלע ועפר. הנזק תלוי במאפיינים של המערכות האקולוגיות שנפגעו, וכן במאפיינים נוספים, כמו סוג הקרקע, סלעים, מקווי מים ונחלים ועוד. הפגיעה האקולוגית כוללת, בין היתר, פגיעה בקרומי הקרקע ובמסלע הטבעי, סחף קרקע מוגבר, הרס בתי גידול, פגיעה במיני חי וצומח, צמצום קישוריות אקולוגיות, חדירת מינים פולשים ומתפרצים, פגיעה באתרי הרבייה של חיות בר (קיטונים ומחילות), פגיעה באתרי לינה ושיחור מזון וזיהום אור ורעש (עוד בנושא ראו [אצל שטיינץ ואחרים](#) בגיליון זה).

הפעולות לשיקום האקולוגי של שטחים טבעיים שנפגעו במהלך המלחמה מגוונות ותלויות בסוג הנזק, בעוצמת ההפרה ובגודל השטח המופר. על כן, במתווה בוצע אומדן כלכלי של הליכי השיקום הנדרשים בשיקום הטבע והקהילות. לעמדתנו, נכון להתייחס למרחב גדול יותר מחבל תקומה כדי לא לקטוע את רציפות השטחים הפתוחים והמערכות האקולוגיות המאפיינות את הנגב המערבי בכללותו. לשיטתנו, שיקום וצמיחה של חבל תקומה כוללים בהכרח גם את שיקום הטבע והשטחים הפתוחים שנפגעו בעקבות המלחמה. זאת ועוד, שיקום הנגב המערבי מספק הזדמנות חדשות לחיזוק ולהעצמה של השטחים הטבעיים ולהגברת פעילות התיירות והטיילות במרחב.

מקבץ אירוסים הנגב (*Iris mariae*) ליד ניר יצחק. "הטבע בנגב המערבי מהווה את הבסיס לאיכות החיים של התושבים ואחד המנועים הכלכליים של המרחב" | באדיבות יחידת טבע עירוני, החברה להגנת הטבע

לצד ההצעות לשיקום השטחים הפגועים, גובשה הצעה לטיפול ולפיתוח של מרחבי הטיילות באזור, כמו תכנון מקצועי וסימון של שביל הנגב המערבי והקמת רשת אתרי צפרות, דוגמת מאגר שקמה ליד זיקים, מאגר הבשור וצפייה בחופרות (*Chlamydotis undulata*) וברצי מדבר (*Cursorius cursor*) בדרך השדות ליד קיבוץ גבולות.

כמו כן, גובשה הצעה ראשונית לרשת אתרי טבע עירוניים קהילתיים בשדרות, הכוללת, בין השאר, תכנון והקמה של 'פארק גבעות הכורכר' בצפון-מערב העיר, שמחבר את העיר עם פארק נחל שקמה. התכנון והפיתוח של הפארק החלו בפיתוח גבעת השקמה. אתרים נוספים כוללים חורשות, ואדיות ושטחים ערכיים אחרים כחלק ממערך השטחים הפתוחים בעיר. נוסף על כך, גובשה הצעה לתכנון ולהקמה של רשת אתרי טבע כפריים קהילתיים בקהילות הקיבוצים והמושבים בחבל תקומה. לדוגמה, גבעת לס בכפר עזה בתחום הקיבוץ מוצעת לפיתוח כאתר טבע מקומי שיקדם חוסן קהילתי. בין השאר, ימוגרו בו מינים פולשים, ויוצבו בו שילוט ופינות ישיבה. דוגמה נוספת היא אתר טבע מקומי בניר יצחק, מחוץ לגדר היישוב, שמוצע לטיפול עם פינות ישיבה, שילוט ושבילי הליכה מוסדרים למניעת פגיעה באירוס הנגב (*Iris mariae*) הפורח בחולות המיוצבים במקום.

ב-17 באפריל 2024 [אשרה הממשלה את תוכנית החומש של מנהלת תקומה](#) לשיקום, לחיזוק ולפיתוח חבל תקומה. במסגרת התוכנית יוקצו 94 מיליון ש"ח לטובת הקמת אתרי טבע ופרויקטים לשימור השטחים הפתוחים ולהגנה עליהם ולחיבור הקהילה לטבע. לצד אלה, טרם נמצאו התקציבים המספקים לשיקום האקולוגי של כלל השטחים הפתוחים שנפגעו בעוטף. השלב הבא הוא ליצור, בשיתוף פעולה עם הרשויות המקומיות בחבל תקומה ועם בעלי עניין נוספים, מתווה ליישום ולביצוע של רכיב השמירה על השטחים הפתוחים ופרויקטים של טבע וקהילה בחבל תקומה.

מקורות

1. רותם ג, אורן א, רומם א ואחרים. 2017. [צפון הנגב – בדגש שטחי הלס: סקר, ניתוח והערכה של טבע, נוף ומורשת האדם](#). מכון דש"א – דמותה של ארץ, אוניברסיטת תל אביב.
2. רמון א, זוסמן ה, רון מ ופרלמן י. 2004. [נחל שקמה – אגן מרכזי: סקר, ניתוח והערכה של משאבי טבע, נוף ומורשת האדם](#). מכון דש"א – דמותה של ארץ, אוניברסיטת תל אביב.
3. שליו ע, בן-נתן ד, מנדלסון ע ואחרים. 2021. [חבל אשכול: סקר, ניתוח והערכה של טבע, נוף ומורשת האדם](#). מכון דש"א – דמותה של ארץ, אוניברסיטת תל אביב.
4. שליו ע, בן-נתן ד, מנדלסון ע ואחרים. 2021. [יערות בארי: סקר, ניתוח והערכה של טבע, פנאי, נופש, טיילות ומורשת האדם](#). מכון דש"א – דמותה של ארץ, אוניברסיטת תל אביב.